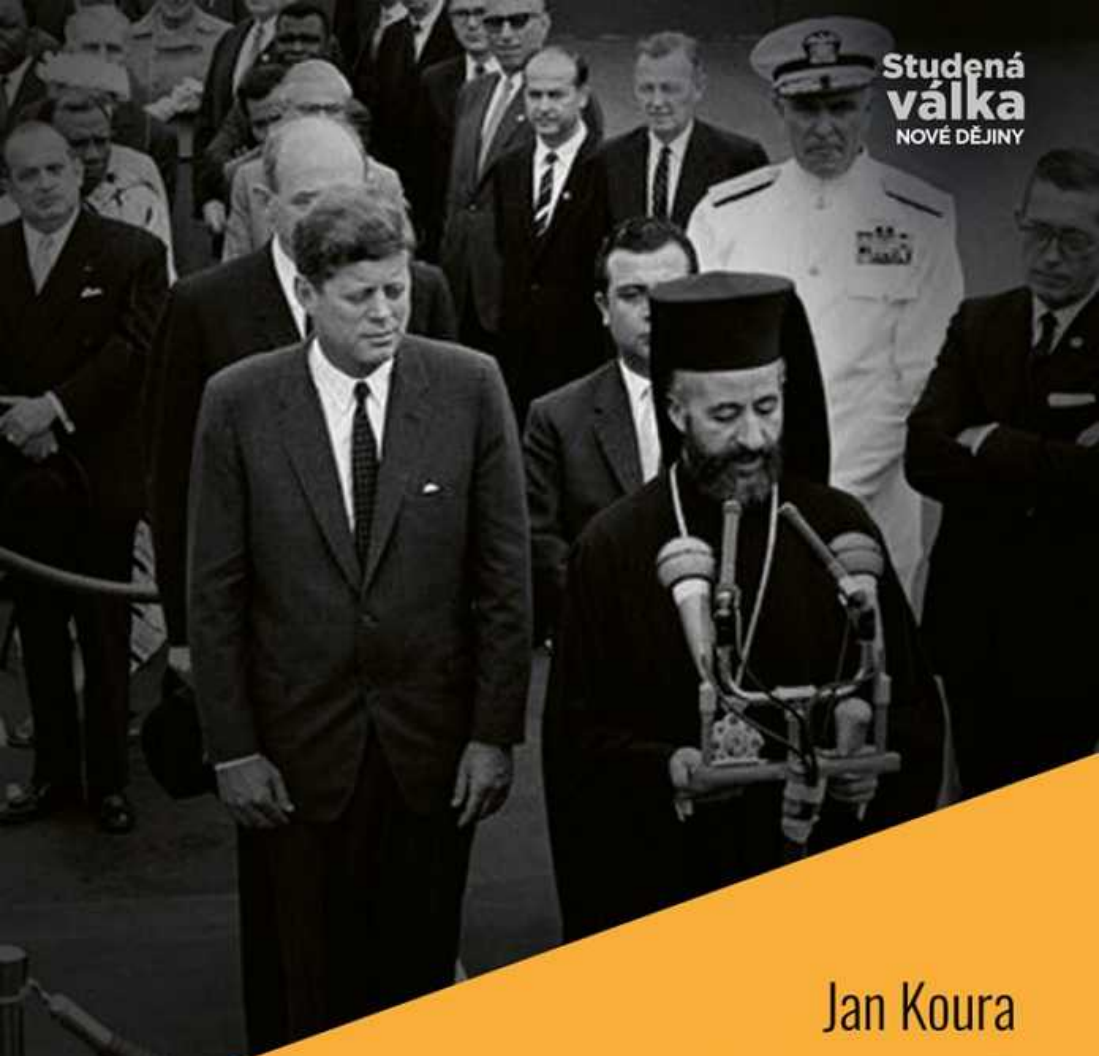

**Studená
válka**
NOVÉ DĚJINY

Jan Koura

Rozdělený ostrov

Studená válka a kyperská otázka
v letech 1960–1974

Studená
válka
NOVÉ DĚJINY

Rozdělený ostrov

VĚDECKÁ RADA EDICE

Studená válka

NOVÉ DĚJINY

Prof. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Mgr. Ing. Jiří Hudeček, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

PhDr. Jan Koura, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

PhDr. Jaromír Mrňka, Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů

Prof. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Doc. PhDr. Vít Smetana, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny AVČR

PhDr. Ondřej Vojtěchovský, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Doc. Jan Záhořík, Ph.D.

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Jan Koura

Rozdělený ostrov

Studená válka a kyperská otázka
v letech 1960–1974

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, a dále pak univerzitního programu „PROGRES Q 09: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa“.

Recenzovali:

doc. PhDr. Ladislav Hladký, CSc.

PhDr. Konstantinos Tsivos, Ph.D.

© Jan Koura, 2019

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2019

Photos © ČTK, The JFK Presidential Library,

Wikimedia Commons, 2019

Drawings © Martin Ďásek, 2019

Cover art © Lukáš Tuma, 2019

Czech Edition © Nakladatelství EPOCH, Praha 2019

ISBN 978-80-7557-199-1 (print)

ISBN 978-80-7557-775-7 (ePub)

ISBN 978-80-7557-776-4 (Mobi)

ISBN 978-80-7557-777-1 (pdf)

OBSAH

Úvod	7
Na křižovatce tří kontinentů	27
Pod britskou nadvládou	33
Východní Středomoří ve víru studené války	51
Od <i>enosis</i> k nezávislosti	65
Kuba Středomoří	107
Třináct návrhů	131
Nejvážnější konflikt od karibské krize	143
Směřování k novému řešení	159
Předzvěst katastrofy	179
Všichni proti „rudému knězi“	207
Cesta k převratu	225
Rozdělený ostrov	243
Nekončící epilog	273
Závěr	279
Seznam zkratk	291
Chronologie událostí	293
Prameny a literatura	297
Summary	317
Jmenný rejstřík	321

ÚVOD

Na středomořský ostrov Kypr proudí ročně statisíce turistů, které lákají jeho překrásná pobřeží, antické památky i místní kultura, jež představuje směsici evropských a orientálních vlivů. Při návštěvě hlavního města Nikósie ale nelze přehlédnout hranici tvořenou na mnoha místech vysokým plotem s ostnatým drátem, která ho – stejně jako celý ostrov – již několik desetiletí přetíná. Je důsledkem dramatických událostí roku 1974, jež za sebou zanechaly nesmazatelnou stopu, kterou se i přes nesčetné pokusy nepodařilo zahladit ani do dnešních dnů.

Kyperská republika se od svého založení v srpnu 1960 potýkala s etnickým pnutím mezi původními obyvateli řeckého původu a Turky, kteří se na ostrov začali sťahovat po jeho záboru Osmany v 16. století. Rozdělení ostrova na řeckou a tureckou část v roce 1974 nebylo důsledkem pouze dlouhodobě neřešených národnostních problémů a koloniální minulosti, ale také tehdejší mezinárodní situace. Studená válka dramaticky zasáhla do vývoje nově vzniklého státu, jenž se tak jako celistvý útvar mohl ze své nezávislosti na Velké Británii těšit pouhých čtrnáct let.

Velmocenské zájmy Spojených států amerických a Sovětského svazu, tedy dvou hlavních aktérů studené války,

měly podstatný dopad na novodobou historii Kypru. Do té navíc opakovaně a výrazně vstupovaly i oba „mateřské státy“ – Řecko a Turecko. Když vliv Velké Británie v tomto regionu začal po druhé světové válce upadat, převzaly její pozici Spojené státy. Americkou prioritou přitom bylo udržet stabilitu jihovýchodního křídla Severoatlantické aliance (NATO) a neumožnit jejich dvěma členům – Řecku a Turecku, aby spory o status Kypru narušovaly jejich vzájemné vztahy. Vznik Kyperské republiky, jejíž nezávislost garantovaly nejen vlády v Athénách a Ankaře, ale stále ještě také v Londýně, k uklidnění situace nevedl a kvůli národnostním střetům na ostrově v letech 1964 a 1974 se Řecko a Turecko ocitly na pokraji válečného konfliktu. Spojené státy – vnímané jako vůdčí mocnost Západu – vzaly na sebe zodpovědnost za udržení míru ve východním Středomoří¹ a začaly se od začátku šedesátých let v otázkách Kypru angažovat více. Země východního bloku ale rovněž nezůstávaly stranou. „Kyperskou otázku“² nejprve bedlivě sledovaly jako možné „jablko sváru“ mezi dvěma členy NATO, ale po vyhlášení Kyperské republiky se začaly aktivně o záležitosti nově vzniklého státu, jenž navzdory obecnému očekávání nevstoupil do Severoatlantické aliance, ale začlenil se do Hnutí nezúčastněných, sledovat, aby

¹ Východní Středomoří, historicky nazývané také jako Levanta, zahrnuje rozsáhlá přímořská území Středozemního moře od severního Egypta po hranice dnešního Turecka.

² Pojmem „kyperská otázka“ rozumím spory mezi kyperskými Řeky a Turky týkající se uspořádání politických a národnostních poměrů na tomto středomořském ostrově.

do nich později významně zasáhly. Rozdílné postoje a zájmy zainteresovaných stran, jež byly do značné míry determinovány vývojem studené války, vytvořily spleť situací, kdy hned několik států zásadním způsobem ovlivňovalo vnitřní záležitosti národnostně rozděleného ostrova.

Problematika „kyperské otázky“ po druhé světové válce patří dnes k frekventovaným a v mnoha ohledech již dobře zpracovaným tématům, o čemž svědčí velký počet publikací, ať již historického, politologického, či etnografického rázu. Na kyperský konflikt bylo nescetněkrát nahlíženo i tradiční perspektivou dějin mezinárodních vztahů, což samo o sobě může vytvářet dojem, že se již přílišný prostor pro nové poznatky nenabízí. Dynamický vývoj studia studené války a zpřístupnění archivů postkomunistických zemí však v uplynulých letech otevřely možnosti pro výzkum definovaný nejen novými otázkami, ale i odlišnými interpretačními rámci, a to dokonce i v případě západní historiografie tak hojně reflektovaného tématu, jakým je právě „kyperská otázka“. Interpretační posun měl mimo jiné za důsledek, že badatelé začali opouštět koncepty tradiční diplomatické historie (*diplomatic history*) a nahlížet na studenou válku jako na globální fenomén, který nebyl výhradní záležitostí pouze dvou supervelmocí, ale aktivně do něho vstupovali také další aktéři. V tomto ohledu „kyperská otázka“, do níž výrazně zasahovaly státy z obou stran „železné opony“, nabízí příležitost pro její nové zhodnocení, než jaký dosavadní výzkum nabízel.

NOVÉ DĚJINY STUDENÉ VÁLKY A VÝZKUM „KYPERSKÉ OTÁZKY“

V západní historiografii³ se po druhé světové válce objevily četné interpretace vzniku studené války, ale počátku u autorů věnujících se diplomatickým dějinám tohoto konfliktu dominoval *ortodoxní* proud, jenž za viníka války považoval výhradně Sovětský svaz. *Revizionističtí* autoři, jejichž práce vznikaly zejména v šedesátých a sedmdesátých letech, debatu o důvodech začátku studené války interpretačně posunuly opačným směrem a s argumentem, že zahraniční politika Spojených států byla značně determinována ekonomickými zájmy, za původce označovali vládu ve Washingtonu. Přestože se následný *postrevizionistický* přístup oprostil od debat ohledně hledání „viníka“ konfliktu a přesunul se především do roviny národních a bezpečnostních zájmů obou velmocí,⁴ diplomatická historie si zachovávala svůj do značné míry neměnný přístup od dob svého zakladatele Leopolda von Rankeho. V případě studia studené

³⁾ V historiografiích bývalých komunistických zemích byla interpretace vzniku a průběhu studené války silně ovlivněna učením marxismu-leninismu s jednoznačnou vinou Spojených států a dalších kapitalistických zemí na jejím rozpoutání. Přesto ale lze určité interpretační posuny například u některých ruských autorů zaznamenat. K tomu více: DRULÁK, Petr, *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*, Praha 2009, s. 207–232.

⁴⁾ Více k debatám mezi tradicionalisty, revizionisty a postrevizionisty: KOURA, Jan, *Zápas o východní Středomoří. Zahraniční politika Spojených států amerických vůči Řecku a Turecku v letech 1945–1953*, Praha 2013, s. 12–14.

války byla také založena téměř výhradně na západních pramenech diplomatické povahy a interpretačně ji výrazně usměrňoval proud amerických autorů často ovlivněných konceptem totalitarismu a stereotypním nazíráním na komunismus. „Kulturní obrat“, který měl již v šedesátých letech minulého století výrazný dopad na směřování sociálních či hospodářských dějin, se dlouhou dobu *diplomatic history* vyhýbal, a proto se nelze divit, že svého času byla označována za jednu z nejméně záživných a inovativních subdisciplín historické vědy, jež ostře kontrastovala s ostatními progresivně se vyvíjejícími podobory.⁵

Konec studené války však přinesl zásadní proměnu jejího výzkumu. Historici se mohli začít tázat nejen po příčinách jejího začátku, ale i konce a díky nově se otevírajícím archivům revidovat motivy zainteresovaných aktérů a konflikt konečně hodnotit jako celistvou dějinnou epochu.⁶ Diplomatická historie se začala v případě studia moderních dějin modifikovat v *international history*, v centru jejíhož zájmu sice nadále zůstávaly diplomatické vztahy mezi jednotlivými státy, ale v jejich rámci začal být reflektován rovněž vliv vnitřní politiky, hospodářských zájmů, tajných služeb či ideologie

⁵) REYNOLDS, David, *International History, the Cultural Turn and the Diplomatic Twitch*, in: *Cultural and Social History*, Vol. 3, Issue 1, 2006, s. 76.

⁶) WESTAD, Odd Arne (ed.), *Reviewing the Cold War: Approaches, Interpretations, Theory*, London 2000, s. 6; BOZO, Fredericko – REY, Marie-Pierre – ROTHER, Bernd – LUDLOW, Piers N., *Visions of the End of the Cold War in Europe, 1945–1990*, New York 2012, s. 4–5.

a propagandy na utváření a implementaci zahraniční politiky.⁷ Výzkum těchto fenoménů zaznamenal dokonce takový badatelský zájem, že je dnes možno mluvit o specialistech na dějiny rozvědky, propagandy či kulturní diplomacie.⁸ V posledních dvou desetiletích *international history* zaznamenala další rozmach díky zájmu o nestátní aktéry, nevládní organizace či nadnárodní korporace, tedy dosud opomíjené aktéry mezinárodních vztahů. Někdy se v souvislosti s takto se rozvíjejícím výzkumem dokonce hovoří o zcela novém badatelském proudu – nové diplomatické historii (*new diplomatic history*).⁹

V případě výzkumu fenoménů přesahující hranice národních států, jako jsou například migrace, kulturní a vzdělávací transfery nebo působení expertů, vstupují

⁷⁾ FINNEY, Patrick (ed.), *Palgrave Advances in International History*, Basingstoke 2005, s. 1.

⁸⁾ V tomto ohledu stojí za pozornost například CHRISTOPHER, Andrew – MITROKHIN, Vasili, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York 1999; ALDRICH, Richard, *The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence*, London 2001; CAUTE, David, *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War*, Oxford 2003; LUCAS, Scott, *Freedom's War: The US Crusade against the Soviet Union, 1945–56*, Manchester 1999; OSGOOD, Kenneth, *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad*, Lawrence 2006; VON ESCHEN, Penny M., *Satchmo Blows up the World: Jazz Ambassadors Play the Cold War*, Cambridge 2004; HIXSON, Walter L., *Parting the Curtain: Propaganda, Culture and the Cold War, 1945–1961*, Basingstoke 1997.

⁹⁾ SCOTT-SMITH, Giles, *Introduction: Privat Diplomacy, Making the Citizen Visible*, in: *New Global Studies*, Vol. 8, No. 1, 2014, s. 1–7.

do současného studenoválečného odborného diskurzu také koncepty *transnational* či *global history*.¹⁰ Konflikt přestal být v mnoha ohledech chápán pouze jako střet mezi komunistickým Východem a kapitalistickým (liberálním) Západem, ale začal být vnímán jako pestřejší škála interakcí mezi tzv. prvním a druhým světem. „Železná opona“ totiž nebyla po celou dobu studené války nepropustnou zdí a probíhaly přes ni četné kontakty v podobě turismu, populární kultury či vzdělávacích a vědeckých výměn.¹¹ Specifickou oblastí výzkumu se staly dějiny sportu a olympijského hnutí, jimž se dopad studené války rovněž nevyhnul.¹²

Historiografické trendy z poslední doby jasně směřují k opuštění bipolárního paradigmatu studené války. Zdůrazňován je naopak vliv dalších, dříve zcela opomíjených států, a to včetně těch socialistických, jejichž aktivity se podepisovaly na jejím průběhu a zintenzivnění.¹³ Potvrzují to studie Hope Harrison či Piera Gleijese na příkladech Německé demokratické republiky

¹⁰⁾ FINNEY, P. (ed.), c. d., s. 320.

¹¹⁾ TOURNÉS, Ludovic – SCOTT-SMITH, Giles (eds.), *Global Exchanges. Scholarships and Transnational Circulation in the Modern World*, New York 2018.

¹²⁾ WAGG, Stephen – ANDERREWS, David L. (eds.), *East Plays West: Sport and the Cold War*, New York 2006; PARKS, Jenifer, *The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and Cold War: Red Sport, Red Tape*, Lanham 2017; RIDER, Toby C., *Cold War Games: Propaganda, the Olympics, and U.S. Foreign Policy*, Urbana 2016.

¹³⁾ SMITH, Tony, *New Bottles for New Wine: A Pericentric Framework for the Study of the Cold War*, in: *Diplomatic History*, Vol. 24, No. 4, Fall 2000, s. 567–591.

a Kuby,¹⁴ stejně jako autoři věnující se vztahům mezi východním blokem a třetím světem.¹⁵ Studená válka z jejich pohledu nebyla záležitostí pouze dvou velmocí, ale aktivně a proměnlivě do ní vstupovalo více aktérů, a to v podobě mnohdy nesourodých interakcí na lokální i globální úrovni.¹⁶ Oscar Sanchez-Sibony dokonce tradiční bipolární interpretaci zcela odmítá s argumentem, že sovětský ekonomický systém nebyl autarkní a stal se nedílnou součástí globálního kapitalismu.¹⁷

Průběh studené války ve třetím světě stál dlouhou dobu v pozadí zájmu historiků, neboť byl vnímán jen jako jakési další kolbiště vzájemného velmocenského střetu. Nově zpřístupněné archivní dokumenty umožnily zásadně revidovat tento pohled, zejména pak v pří-

¹⁴⁾ HARRISON, Hope, *Driving the Soviets up the Wall: Soviet-East German Relations, 1953–1961*, Princeton 2003; GLEIJESES, Piero, *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1976*, Chapel Hill 2002.

¹⁵⁾ V tomto ohledu jsou zajímavým počinem následující knihy: SLOBODIAN, Quinn, *Comrades of Color: East Germany in the Cold War*, Oxford 2015 a MUEHLENBECK, Philip E. – TELEPNEVA, Natasha (eds.), *Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*, London 2018. Tématu se intenzivně věnovali také výzkumníci v projektu *Socialism Goes Global* na Univeristy of Exeter (více informací o projektu na: <http://socialismgoesglobal.exeter.ac.uk>).

¹⁶⁾ ROMERO, Frederico, *Cold War Historiography at the Crossroads*, in: *Cold War History*, Vol. 14, No. 4, 2014, s. 687; WESTAD, Odd Arne, *Global Cold War. Third World Interventions and the Making of our Times*, Cambridge 2005.

¹⁷⁾ SANCHEZ-SIBONY, Oscar, *Red Globalization. The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*, Cambridge 2014.

padě role států bývalého východního bloku. Ukázalo se, že při své zahraničněpolitické činnosti ne vždy slepě následovaly pokyny z Moskvy¹⁸ a na globálním jihu (*Global South*)¹⁹ se dokonce projevovaly jako důležité aktéři, již prosazovali své vlastní pojetí společenské modernizace či socialismu jako jejího rozvojového modelu. Aktivně také vstupovaly do vnitřních záležitostí (post)koloniálních zemí, a to nejen v podobě prodeje vojenského materiálu a různých forem podpory levicově orientovaným režimům a národněosvobozeneckým hnutím, ale i prostřednictvím vysílání expertů, ideologických a bezpečnostních školení či poskytování studentských stipendií.

Další vývoj ukáže, v jaké konkrétní podobě bude celkové pojetí a vyznění studené války reinterpretováno, zda bipolární paradigma bude zcela odmítnuto či jakými směry se bádání bude ubírat.²⁰ V posledních dvou dese-

¹⁸⁾ DRAGOSTINOVA, Theodora – FIDELIS, Malgorzata, *Beyond the Iron Curtain: Eastern Europe and the Global Cold War*, in: *Slavic Review*, Vol. 77, No. 3, Fall 2018, s. 577.

¹⁹⁾ Tento termín je používán zejména v postkoloniálních studiích a akcentuje geografické rozdělení světa na státy chudšího jihu (s často koloniální minulostí) a bohatší severní státy. Z perspektivy studené války jsou pod tímto označením myšleny rozvojové země Latinské Ameriky, Afriky a Asie, které se v mnoha ohledech (historických, politických či kulturních) lišily od industrializovaných zemí severu (ať již těch kapitalistických, či komunistických). Ekvivalentním označením pro globální jih je „třetí svět“ či „rozvojové země“. Zatímco první termín používaly státy Západu, druhý se během studené války běžně užíval v socialistických zemích.

²⁰⁾ Další možné směry bádání naznačuje ve svých pracích Odd Arne Westad: WESTAD, Odd Arne, *The New International History of the Cold War: Three (Possible) Paradigms*, in: *Diplomatic History*,

tiletích ale výzkum tohoto tématu i díky nově zpřístupněným pramenům natolik pokročil, že je možné vskutku hovořit o nástupu nových dějin studené války (*New Cold War History*), jež se snaží reflektovat globální rozměr tohoto konfliktu, jeho rozmanité interakce mezi prvním, druhým a třetím světem a zasadit ho do širšího rámce nejen politických, ale také sociálních a kulturních dějin 20. století.²¹

Velká část historiků zabývajících se mezinárodními aspekty „kyperské otázky“ do značné míry ve svém výzkumu nereflektovala nové interpretační posuny ve studiu dějin studené války. I ty nejvýznamnější historické práce, které na dané téma vznikly, na „kyperskou otázku“ po roce 1960 nahlízejí především jako na záležitost Západu, přičemž se soustřeďují na vliv Spojených států, které jsou vnímány jako dominantní „hráč“ v kyperských událostech.²² Bipolární pohled vedl k upozad'o-

Vol. 24, No. 4, 2000, s. 551–565; WESTAD, Odd Arne, *The Cold War and the International History of the Twentieth Century*, in: Leffler, Melvyn P. – Westad, Odd Arne, *The Cambridge History of the Cold War*, Vol. 1, Cambridge 2010, s. 1–19.

²¹⁾ Nejnovější syntézou dějin studené války, jež se pokouší o jiný (globální) pohled na tuto dějinnou epochu a její vznik zasazuje do širších politicko-sociálních souvislostí konce 19. a začátku 20. století, je kniha Odd Arne Westada *Cold War. A World History* (London 2017).

²²⁾ Mezi nejkomplexnější studie ohledně role Spojených států v „kyperské otázce“ patří kniha Claude Nicoleta *United States Policy towards Cyprus 1954–1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention* (Mannheim 2001) opírající se o rozsáhlý archivní výzkum

vání Kyperské republiky jako relevantního aktéra, a i při její nezúčastněnosti byla považována za zemi, jež má blízko ke státům Západu. Přitom ale v mnoha ohledech (koloniální minulost, opožděná industrializace, geografická poloha) lze Kypr považovat – i přes vazby na Velkou Británii – za zemi třetího světa.²³ Negativní zkušenost jeho obyvatel s kolonialismem a obava o udržení samostatnosti ho nespojovaly jen s dalšími podobnými státy, jež deklarovaly nezávislost na obou velmocenských blocích, ale také se socialistickými zeměmi. Vlivu „nezúčastněnosti“ na zahraničně-politické cíle Kypru či jeho působení v Hnutí nezúčastněných se prozatím věnoval jen velmi omezený počet autorů, stejně jako detailněj-

v USA a Velké Británii. Uslu Nasuh, pracující ve velké míře s tureckými zdroji, pak reflektuje vliv „kyperské otázky“ na ameriko-turecké vztahy (NASUH, Uslu, *The Cyprus Question as an Issue of Turkish Foreign Policy and Turkish-American Relations 1959–2003*, New York 2003).

²³⁾ Z hospodářského hlediska byl Kypr dlouhou dobu rozvojovou zemí. Na začátku padesátých let zemědělství stále představovalo dominatní prvek hospodářství a pracovalo v něm 58 % práce schopného obyvatelstva. Vznik republiky sice pomohl k hospodářskému rozvoji, ale výrazným ekonomickým vzestupem Kyperská republika prošla až na konci sedmdesátých a v osmdesátých letech, a to i díky navyšování obchodní a politické spolupráce se státy Evropských společenství (k tomu dopomohl i vstup Velké Británie do ES v roce 1973). Od konce studené války už není možné Kyperskou republiku označovat za rozvojovou zemi, a i přes její pokračující členství v Hnutí nezúčastněných, které trvalo až do roku 2004, započalo její výrazné sbližování se státy západní Evropy. Více: HUDSON, John – DYMIOTOU-JENSEN, Marina, *Modelling a Developing Country: A Case Study of Cyprus*, Aldershot 1989, s. 1–40.

šímu zapojení Sovětského svazu a dalších států východního bloku do „kyperské otázky“. Výlučné využívání západních pramenů jen okrajově objasňuje zahraničně-politické motivy socialistických zemí vůči Kypru a několik studií, které na toto téma vzniklo, se i přes některé nové poznatky neopírají o rozsáhlejší archivní výzkum v postkomunistických zemích.²⁴

Autoři věnující se „kyperské otázce“ ale byli poměrně dlouhou dobu kvůli citlivosti dané problematiky limitováni přístupem také k západním archivním dokumentům.²⁵ Práce ze sedmdesátých a osmdesátých let proto většinou vycházejí ze sekundárních zdrojů či vzpomínek aktérů.²⁶ Částečné zpřístupnění archivů západních

²⁴⁾ STERGIOU, Andreas, *Soviet Policy toward Cyprus*, in: *Cyprus Review*, Vol. 19, No. 2, 2007; STERGIOU, Andreas, *The Communist Party of Cyprus and Soviet Policy in the Eastern Mediterranean*, in: *Modern Greek Studies Yearbook*, Vol. 30/31, 2014/2015; SAKKAS, John – ZHUKOVA, Nataliya, *The Soviet Union, Turkey and the Cyprus Problem, 1967–1974*, in: *Les Cahiers Irice*, No. 1, 2013.

²⁵⁾ Zájem o moderní dějiny Kypru projevovali ve větší míře kromě řeckých, tureckých a britských autorů také němečtí badatelé. V ediční řadě Peleus německého nakladatelství Bibliopolis vyšlo několik pozoruhodných titulů věnující se historii Kypru, vývoji „kyperské otázky“ i její mezinárodní dimenzi. Zmínit je potřeba především čtyřsvazkové *Geschichte der Insel Zypern* od Heinze A. Richtera, které ve zkrácené verzi vyšly pod názvem *A Concise History of Modern Cyprus 1878–2009* (Mainz 2010).

²⁶⁾ Například KYRIACOS, Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Haven 1977; VANEZIS, Pavlos, *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, London 1971; JOSEPH, Joseph S., *Cyprus. Ethnic Conflict and International Concern*, New York 1985. Ze vzpomínek přímých účastníků lze jmenovat paměti George Balla *The Past has Another Pattern* (New York 1982), Cyruse Vance *Hard Choices*:

zemí v devadesátých letech a na začátku nového tisíciletí umožnily vznik prvních komplexnějších studií, jež se mohly detailněji zaměřit na mezinárodní kontext událostí na ostrově, zejména pak na vliv Spojených států amerických.²⁷ Protože některé dokumenty zůstávají nadále nepřístupné, stále se objevují teorie o zásadním vlivu amerických tajných služeb na události roku 1974 a svržení prezidenta Makaria. Tato tvrzení, jež se stala velmi oblíbenými i v Řecku a Turecku, protože odvracejí pozornost od odpovědnosti obou zemí, jsou však povětšinou založená pouze na nepřímých důkazech.²⁸

Co se české a slovenské historiografie týče, je překvapivé, že ačkoli Československo opakovaně dováželo

Critical Years in America's foreign policy (New York 1983) či memoáry Georgea Grivase (FOLEY, Charles [ed.], *The Memoirs of General Grivas*, London 1964) a Glafkose Kleridise *Cyprus: My Deposition*, 4 Vols., Nikosia 1989–1992.

²⁷⁾ V tomto ohledu je potřeba zmínit edici *Foreign Relations of The United States of America* (FRUS), jež je důležitým zdrojem primárních dokumentů nejen ohledně americké angažovanosti v „kyperské otázce“, ale i dalších států.

²⁸⁾ Jednou z prvních významnějších prací na toto téma byla kniha Laurence Sterna *The Wrong Horse. The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy* (Toronto 1977). Mezi další kritické práce k americkému přístupu vůči Kypru a vlivu tajných služeb patří: BOLUKBASI, Suha, *The Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*, Lanham 1988 či O'MALLEY, Brendan – CRAIG, Ian, *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage, and the Turkish invasion*, London 2001. Problematikou se také zabýval Andreas Constandinos (*America, Britain and the Cyprus Crisis of 1974: Calculated Conspiracy or Foreign Policy Failure?*, Milton Keynes 2009), který ovšem konspirační teorie za pomoci nově odtajněných dokumentů vyvrací.

na ostrov zbraně a bylo v kontaktu s předními představiteli Kyperské republiky, rozsáhlejší výzkum objasňující jeho angažovanost na středomořském ostrově (s výjimkou novinového článku Karla Siebera),²⁹ neproběhl. Čeští a slovenští autoři se moderním dějinám Kypru věnovali pouze okrajově a z jiného úhlu pohledu. Pavel Hradečný v knihách *Dějiny Řecka* (Pavel Hradečný a kol, Praha 1998) a *Řekové a Turci: nepřátelé nebo spojenci?* (Praha 2000) vnímá středomořský ostrov jako determinanta řecko-tureckých poválečných vztahů a Ivan Majchút s Michalem Hrnčiarem (*Cyprus. Dimenzia konfliktu*, Liptovský Mikuláš 2014) kyperský konflikt hodnotí s důrazem na jeho vojenskou dimenzi a působení mezinárodních sil. Kratší zmínku o dekolonizaci Kypru je pak možné najít ve shrnujícím titulu Vladimíra Nálevky *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce* (Praha 2004) či v knize Jana Wannera *Ve stínu studené války: Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956–1960* (Praha 2011). Stručný nástin česko(slovenských)-kyperských vztahů nabízí Pavel Hradečný a Konstantinos Tsivos v publikaci *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy* (Praha 2010).

V posledním desetiletí odtajněné dokumenty z českých archivů přitom detailněji objasňují vliv Československa a částečně také Sovětského svazu na vývoj „kyperské otázky“. Tento přístup, jenž mapuje dosud opomíjené aktivity socialistických zemí během studené války a dopady jejich zahraniční politiky v globálním

²⁹⁾ Arcibiskup kupoval v Praze samopaly, *Lidové noviny*, 18. 7. 2009.

kontextu, začal prosazovat tým badatelů soustředěných ve Skupině pro výzkum studené války (*Cold War Research Group*), jež byla založena v roce 2017 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Ve spolupráci s Nakladatelstvím EPOCHA vznikla ediční řada *Studená válka – nové dějiny*, která poskytuje prostor pro výše zmíněné nové přístupy ve studiu studené války a opírající se o deklasifikované dokumenty z bývalých komunistických zemí.

* * *

Tato kniha, jež je prvním svazkem edice *Studená válka – nové dějiny*, má za cíl částečně revidovat mezinárodní dimenzi kyperského konfliktu, a to právě s ohledem na doposud opomíjenou angažovanost Československa a Sovětského svazu na dění na ostrově v letech 1960–1974. V intencích přístupu *international history* se v širším kontextu studené války zaměřuje na politické, bezpečnostní a ideologické zájmy států aktivně vstupujících do „kyperské otázky“, a to nejen těch považovaných za součást Západu (Spojených států, Velké Británie, Řecka a Turecka), ale také socialistických (Československo, Sovětský svaz).

Při vzniku Kyperské republiky se počítalo s tím, že se nově vzniklý stát automaticky zařadí do bloku západních zemí, kyperský prezident Makarios ale s podporou komunistické strany přivedl Kypr do Hnutí nezúčastněných a začal udržovat úzké vztahy s východním blokem. Při hledání odpovědi, proč k tomu došlo, je zapotřebí vývoj na ostrově sledovat v širším mezinárodním kon-

textu a neopomíjet ani snahy Kypřanů o ukončení koloniální nadvlády. Při výzkumu postojů Československa a Sovětského svazu, jež se ze států východního bloku v „kyperské otázce“ nejvíce angažovaly, se pozornost zaměří zejména na jejich zahraničněpolitické cíle ve východním Středomoří s důrazem na dodávky vojenského materiálu.³⁰

První dvě kapitoly knihy nastiňují kořeny etnického konfliktu na Kypru a také přibližují důsledky britské správy nad ostrovem. Následující část zohledňuje můj předchozí výzkum ohledně americké zahraniční politiky vůči východnímu Středomoří po roce 1947 a rozšiřuje ho o strategický význam Kypru v bezpečnostní politice Západu a začátek sovětské angažovanosti v oblasti. Kapitola *Od enosis k nezávislosti* se kromě samotného vývoje na ostrově a příčinám ukončení britské nadvlády věnuje také zahraničněpolitickým zájmům Řecka a Turecka a osobnosti budoucího kyperského prezidenta, jenž se z podporovatele připojení Kypru k Řecku stal na konci padesátých let obhájcem kyperské nezávislosti. Stěžejní částí práce – z chronologického hlediska ohraničené existencí samostatné Kyperské republiky (1960–1974) – sledují, do jaké míry byly jednotlivé státy při svém jednání vůči středomořskému ostrovu determinovány obec-

³⁰⁾ Přestože vliv Československa a Sovětského svazu na „kyperskou otázku“ byl ze zemí východního bloku ve sledovaném období dominantní, výzkum v archivech ostatních postsocialistických zemí by mohl přinést další poznatky o charakteru a cílech států Varšavské smlouvy vůči středomořskému ostrovu a závěry této monografie ještě rozšířit.

ným vývojem studené války, ideologickým soupeřením a bezpečnostní situací ve východním Středomoří. Kapitola *Kuba Středomoří*, věnující se postojům Kennedyho administrativy vůči Kypru, v širším kontextu její zahraniční politiky objasňuje, proč si Kyperská republika takové označení od Američanů vysloužila. Náležitý prostor je věnován také událostem roku 1964, které téměr skončily vojenskou konfrontací mezi dvěma členy Severoatlantické aliance, a proto v americké administrativě získala označení „nejvážnější konflikt od karibské krize“. V roce 1966 do záležitostí ostrovního státu poprvé významně vstoupilo také Československo, jež kyperské vládě prodalo větší množství zbraní. Detailnější okolnosti prodeje, jeho dopady a příčiny odmítnutí dalších dodávek bylo možné objasnit díky v nedávné době zpřístupněným archiváliím, které ale vnášejí nové poznatky také do ostatních, ať již neúspěšných, či nakonec zrealizovaných prodejů československého vojenského materiálu, stejně jako do zahraničněpolitických cílů Československa a Sovětského svazu vůči Kypru. Poslední kapitoly hledají odpovědi na to, jak se měnil přístup zemí zainteresovaných v „kyperské otázce“ od začátku sedmdesátých let, proč došlo k rozdělení ostrova v roce 1974 a zda americké tajné služby měly podíl na vypuknutí krize. Jednou ze sledovaných rovin rovněž je, jestli k eskalaci kyperských událostí přispěly i státy východního bloku a zdali hrozila jejich případná vojenská intervence na ostrov.

Monografie vychází z mého dlouhodobého badatelského zájmu o oblast východního Středomoří v éře stu-

dené války. Opírá se o výzkum v amerických, britských a českých archivech³¹ a o výsledky získané z dalších vědeckých pobytů, jež jsem v posledních více než deseti letech uskutečnil. V rovině angažovanosti Československa přináší doposud v domácí i zahraniční odborné literatuře nepublikované poznatky, čímž otevírá prostor pro další, podobně orientovaný výzkum ohledně role menších států během studené války.³² Studium vztahu socialistických zemí ke státům, jež se nestaly součástí ani jednoho z velmocenských bloků, může v budoucnu přinést nejen další nové poznatky o mechanismu a formách jejích zahraničněpolitických aktivit, ale rovněž přispět k diskusím o povaze studené války a v neposlední řadě také o charakteru samotných socialistických režimů.

³¹⁾ Konkrétně se jedná o: *The National Archives*, College Park; *John F. Kennedy Presidential Library and Museum*, Boston; *The National Archives*, London-Kew; *Národní archiv*, Praha; *Archiv ministerstva zahraničních věcí* a *Archiv bezpečnostních složek*, Praha. Možná poněkud překvapivě se relevantní zmínky o prodeji československých zbraní na Kypru neobjevují ve *Vojenském historickém archivu*.

³²⁾ Této problematice se v českém prostředí doposud věnoval jen omezený počet badatelů. Vztahy Československa k vybraným státům Afriky a Blízkého východu (ovšem bez širšího mezinárodněpolitického kontextu) se zabývali Karel Sieber a Petr Zídek (například ZÍDEK, Petr, *Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, Praha 2006; ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel, *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*, Praha 2009; ZÍDEK, Petr – SIEBER, Karel, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, Praha 2007).

Dokončení mé knihy by nebylo možné bez laskavé pomoci mnoha osob. Na prvním místě bych ale rád poděkoval Františku Štverákovi z Národního archivu v Praze, který mi umožnil přístup do doposud jen částečně inventarizovaného fondu Gustáv Husák, a Jitce Bílkové z Archivu bezpečnostních složek, jež mi ochotně radila při studiu dokumentů z fondů ministerstva vnitra. Nápad na vznik monografie vzešel z okruhu mých blízkých spolupracovníků a přátel ze Skupiny pro výzkum studené války. Nejen za cenné rady, ale také za podporu děkuji Borisu Moskovíci, Ondřeji Vojtěchovskému, Mikuláši Peštovi a Ondřeji Crhákovi. Opomenout nemohu ani Nakladatelství Epoque a jejího šéfredaktora Václava Kotrmana, kteří se ochotně ujali nápadu na vznik nové edice. Bez rodiny a mých nejbližších přátel by ale veškeré snažení postrádalo smysl. Největší dík patří tedy jim.

NA KŘÍŽOVATCE TŘÍ KONTINENTŮ

Ostrov Kypr, rozprostírající se mezi Evropou, Asií a Afrikou ve vzdálenosti pouhých 70 kilometrů jižně od tureckého pobřeží a 400 kilometrů východně od řeckého ostrova Rhodos, se kvůli své geografické poloze pokoušela v průběhu staletí podmanit řada velmocí. Kolem roku 1400 př. n. l. tento třetí největší středomořský ostrov osídlili Řekové, kteří ho pojmenovali podle řeckého slova *kyparissos* (cypřiš), ačkoli některé dřívější etymologické výklady se přiklánějí k odvození názvu podle nalezišť mědi, jež se na ostrově nacházela. Podle řecké mytologie se na ostrově narodila bohyně lásky a krásy Afrodité, jejímž přízviskem se také Kypr někdy honosí.³³

Středomořské klima, písčité pláže a křišťálově čisté moře mohly navozovat dojem, že se skutečně jedná o idylický „Afroditin ostrov“. Historie Kypru je ale neodmyslitelně spjatá s vnějšími výpady a konflikty mezi tamějšími obyvateli. Ještě během starověku se Kypr dostal pod nadvládu několika státních útvarů. Ostrov kontrolovali Fénicičané, perská říše, Alexandr Makedonský

³³⁾ HILL, George, *A History of Cyprus*, Vol. 1, Cambridge 1940, s. 82–83; BARNHART, Robert K. (ed.), *Chambers Dictionary of Etymology*, Edinburgh 1999, s. 248.

a později také Římané. Po rozdělení římské říše připadl Kypr Byzanci. V 5. století došlo k důležité události pro další vývoj ostrova. Za vlády císaře Zenona byl kyperské církvi udělen autonomní status, čímž získala nezávislou strukturu, na jejímž vrcholu stanul kyperský arcibiskup. Stal se nejen nejvyšším církevním hodnostářem, ale od 18. století také politickým představitelem (etnarchou) řecko-kyperské komunity. I přes nezávislost v náboženských otázkách měl však Kypr kulturně a historicky nadále blízko k helénskému světu.³⁴

Během třetí křížové výpravy se ostrova zmocnil anglický král Richard I. Lví srdce a využíval ho jako svou základnu pro výboje na území Svaté země. Křižáci na Kypru zůstali až do roku 1489, kdy připadl Benátské republice. Ani opevnění, které Benátčané v hlavním městě vystavěli a jež je dnes jednou z nejnavštěvovanějších památek Nikósie, nepomohlo k odvrácení osmanské invaze a Benátky o ostrov v roce 1571 přišly. Zatímco v předchozích staletích představoval Kypr důležitý strategický bod pro velmoci usilující o vliv ve východním Středomoří a na Blízkém východě, po invazi se z něj stala na tři sta let periferní provincie osmanské říše, pro niž Kypr neměl podstatný strategický význam.³⁵

Osmanská nadvláda ale měla zásadní dopad na kyperskou společnost. Přinesla zánik evropského feuda-

³⁴⁾ PANTELI, Stavros, *The History of Modern Cyprus*, New Barnet 2005, s. 35; TOFALLIS, Kypros, *A History of Cyprus: From the Ancient Times to the Present*, 2nd ed., London 2002, s. 66.

³⁵⁾ MARKIDES, K. C., c. d., s. 2–3; DODD, Clement, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, London 2010, s. 1.

lismu a na ostrov se začali stěhovat islám vyznávající Turci, kteří společně s konvertity záhy vytvořili minoritu představující přibližně 18 % obyvatelstva. Kromě odlišného náboženství přinesli s sebou také orientální kulturu a zvyky, jež se začaly mísit s těmi evropskými. Sultán se rozhodl tolerovat působení pravoslavné církve, jež se stala jediným povoleným křesťanským náboženstvím. Znovuobnovil její vliv a udělil jí zvláštní administrativní práva při vybírání daní. Pro kyperské Řeky se stala nejen symbolem jejich etnické a náboženské identity, ale také centrální institucí politického, intelektuálního a kulturního života.³⁶

Určitá forma autonomie zapříčinila oddělení obou etnických komunit, ale přesto nedokázala zabránit občasným konfliktům mezi Řeky a Turky žijícími na ostrově. Když v roce 1821 propuklo v Řecku protiosmanské povstání, guvernér Kypru této příležitosti využil k zmasakrování čelních představitelů pravoslavné církve, včetně samotného arcibiskupa, které obvinil z přípravy svržení osmanské správy. Událost ale ještě více přispěla k posílení legitimacy církve a arcibiskupského úřadu jako ochránce národních zájmů řecko-kyperské komunity. Během 19. a 20. století pak církevní hodnostáři aktivně vstupovali do politického života ostrova a později také sehráli klíčovou roli ve snahách o připojení Kypru k Řecku.³⁷

Od čtyřicátých let 19. století začal vzrůstat zájem Velké Británie o oblast východního Středomoří a Blíz-

³⁶⁾ MARKIDES, K. C., c. d., s. 3–4.

³⁷⁾ Tamtéž, s. 4–5.

kého východu. Kypr, jehož ovládnutí by podle tehdejších britských vládních dokumentů představovalo důležitý krok k navýšení vlivu Spojeného království v oblasti Levanty, začal zaujímat ve strategických záměrech Londýna důležité místo a ostrovní tisk ho dokonce označoval za „Gibraltar východu“. K naplnění britských plánů na ovládnutí ostrova došlo ale až v souvislosti s rusko-tureckou válkou v letech 1877–1878. Těsně před zahájením Berlínského kongresu, jenž o výsledcích konfliktu a budoucím uspořádání na Balkáně a ve východní Evropě jednal, podepsalo Spojené království s osmanskou říší tajnou dohodu, na jejímž základě získali Britové Kypr do své správy výměnou za podporu Turků na jednáních v Berlíně a udržení integrity jejich říše na úkor sílících expanzivních snah Ruska. Kypr, který po formální stránce stále náležel osmanské říši a sultán od Britů dostával jako náhradu pravidelný finanční tribut,³⁸ měl však také sloužit jako britská základna k ochraně osmanské říše v případě dalšího útoku ze strany Petrohradu.³⁹

Britský ministerský předseda Benjamin Disraeli neskrýval své nadšení a zisk Kypru dokonce považoval za nezbytný krok pro zachování celého impéria.⁴⁰ Britské základny na ostrově měly přispět k lepší kontrole oblasti tureckých úžin a Suezského průplavu, na jehož správě se Velká Británie od roku 1875 podílela. Vliv Lon-

³⁸⁾ Detailněji k výši tributu: HILL, George, *A History of Cyprus. Vol. IV*, Cambridge 1952, s. 463–487.

³⁹⁾ TOFALLIS, K., c. d., s. 76–77.

⁴⁰⁾ HILL, G., *A History of Cyprus. Vol. IV*, s. 270; RICHTER, Heinz A., *A Concise History of Modern Cyprus, 1878–2009*, Mainz 2010, s. 12–13.

dýna, od začátku 18. století ovládajícího také Gibraltar a Maltu, se tím ve středomořské oblasti ještě zvýraznil. V britském tisku se ale objevovaly rozporuplné reakce na rozhodnutí vlády. Zatímco *The Times* považovaly převzetí Kypru za důležitý krok umožňující intenzivnější kontrolu kanálu a tím i pro Brity důležité námořní cesty do Indie, jiní zpochybňovali vojenský význam ostrova a upozorňovali na množství problémů spojených s jeho správou.⁴¹ Do britské nadvlády ale vkládala nemalé naděje řecko-kyperská komunita, která doufala, že by Britové mohli v brzké době umožnit Kypru připojení k Řecku, a to i vzhledem k postojům Spojeného království k bojům za řeckou nezávislost.⁴² Velmi brzy se ale její očekávání rozplynula, přesto asi nikdo z kyperských Řeků nepředpokládal, že se britská správa nad ostrovem udrží dalších více než osm desetiletí.

⁴¹⁾ Tamtéž.

⁴²⁾ YENNARIS, Costas, *From the East. Conflict and Partition in Cyprus*, London 2003, s. 19.

